

ПОЕТИКА ЛІТЕРАТУР СВІТУ

УДК 82 – 94.09

Галич А.О.

кандидат філологічних наук, доцент,
докторант ДЗ «Луганський національний
університет імені Тараса Шевченка»

ЛАКОНІЧНИЙ ПОРТРЕТ У МЕМУАРНОМУ ТА БІОГРАФІЧНОМУ ТЕКСТАХ ЯК СКЛАДОВА ЕСКІЗНОГО ОПИСУ ЗОВНІШНОСТІ РЕАЛЬНОГО ГЕРОЯ

У документальному творі лаконічний портрет є складовою ескізного опису зовнішності реальної історичної особистості, тому що на короткому текстовому просторі лише за рахунок стислого вираження думки автор не має можливості для створення повноцінного портрету. Проте і в такому випадку проглядається певна, хоча й редукована типізація та індивідуалізація героя через розкриття окремих деталей зовнішності (обличчя, вбрання, пози, жестів, погляду), манери поведінки, динаміки мовлення, етнічної та соціальної приналежності, статі.

Ключові слова: документалістика, мемуари, біографія, портрет, лаконічний портрет.

В документальном произведении лаконический портрет является составляющей эскизного описания внешности реальной исторической личности, потому что на коротком текстовом пространстве только за счет сжатого выражения мысли автор не имеет возможности для создания полноценного портрета. Впрочем, и в таком случае просматривается определенная, хотя и редуцированная типизация, и индивидуализация героя через раскрытие отдельных деталей внешности (лица, одежды, позы, жестов, взгляда), манеры поведения, динамики речи, этнической и социальной принадлежности, стати.

Ключевые слова: документалистика, мемуары, биография, портрет, лаконический портрет.

In the documentary literature work portrait is a part of sketch description of real historical person because in a very short text area according to laconic way of thought expression the author doesn't have an opportunity for portrait creation of full value. But even in this case the reader can see some kind of

reduced typification and individualization of character through his appearance description (face, clothes, pos, gestures, and look), way of behaving, speech dynamics, ethnical and social belonging, and sex.

Keywords: *documentary literature, memoirs, biography, portrait, laconic portrait.*

Корінь слова «лаконічний» походить від назви давньогрецької місцевості Лаконія, на території якої знаходилося знамените місто Спарта. Лаконізм (від гр. *λακωνισμός*) – гранично стисле вираження думки [Вікіпедія 2015]. Сучасні словники дають таке тлумачення слова «лаконічність»: *«короткість, стислість, небагатослівність – виклад думок з використанням найменшої кількості слів»* [Вікіпедія 2015].

Зрозуміло, що в документальному тексті лаконічний портрет постає засобом творення ескізного опису зовнішності реального героя, оскільки на короткому текстовому просторі лише за рахунок стислого вираження думки неможливо створити повноцінний портрет. Однак і в такому випадку відбувається певна, хоча й редукована типізація та індивідуалізація реального героя через розкриття окремих деталей зовнішності (обличчя, вбрання, позу, жести, погляд), манеру поведінки, динаміку мовлення, етнічну та соціальну приналежність, стать тощо.

Метою нашої розвідки є спроба розглянути лаконічний портрет у документальних текстах як складову ескізного опису зовнішності героя. Досі під таким кутом зору ця проблема українськими науковцями ніколи не розглядалася, а тому є актуальною.

Лаконічний портрет, як правило, зосереджує увагу на окремих, характерних саме для цього конкретно-історичного героя особливостях, здебільшого зовнішності. Прикладом саме такого портрета є опис зовнішнього вигляду У. Самчука, яким його побачив і відтворив у щоденнику А. Любченко: *«З'являється Самчук в чоботях, зарослий, заплений, дуже подібний до звичайного парубка з села»* [Любченко

2005:206]. Тут всього декілька деталей. Із одягу згадані лише чоботи, а сам герой постає зарослим і запиленим, як людина, що здійснила довгий і тяжкий шлях. Очевидно, що А. Любченко в цьому портретному описі пропускає окремі деталі зовнішності Самчука, які він бачить візуально, але не відображає вербально, котрі дають підстави твердити, що герой виявився подібним до сільського парубка. Тут автор щоденника сподівається на творчу уяву читача, здатного побачити в постаті героя те, що дає підставу вважати того звичайним парубком із села.

Всього кількома штрихами творить лаконічний портрет у мемуарах «Не окремо взяте життя» І. Дзюба: *«Нашим ворогом номер один був директор кінотеатру на прізвище Філіпповський – ставний “фраєр” з пещеним обличчям. Він був помітною постаттю в публічному житті селища, бо добре грав у волейбол і взагалі красувався на фізкультурних оглядинах...»* [Дзюба 2013:22]. Автор спогадів робить акцент на поставі героя і його пещеному обличчі, додаючи ще два штрихи – добру гру у волейбол і любов красуватися перед публікою.

Цікаві приклади лаконічних портретів представлені в щоденниках Олеся Гончара. Йому вдається всього кількома штрихами репрезентувати портрет відомої реальної людини: *«Підходить сьогодні на з'їзді до мене сивий, спортивної статури, сухорлявий чоловік. ... Я – Архип Люлька. Це той всесвітньо відомий конструктор авіадвигунів, що про нього в нас лише недавно стали писати»* [Гончар 2008:84]. «Сивий, спортивної статури, сухорлявий чоловік», всього три штрихи, але за ними стоїть зовнішність знаменитого конструктора авіадвигунів, яку можна домислити, залучивши фантазію і домисел. Остання фраза портрета, хоча, на перший погляд, і не містить деталей портрета, але розкриває сутність його імені – Архип Люлька – донедавна засекречений авіаконструктор.

У записі в щоденнику від 17 жовтня 1918 року Є. Чикаленко кількома штрихами окреслює лаконічний портрет В. Винниченка,

тодішнього голови уряду України: *«Сьогодні заходив я до Винниченка. Він за ці дні змарнів, пожовк і не має зовсім того бадьорого вигляду, який був у його в останній понеділок»* [Чикаленко 2011:179]. Очевидно, що зустріч автора щоденника з героєм відбулася через певний невеликий проміжок часу, а тому тут наявне приховане порівняння зовнішності: такою вона була і такою стала внаслідок ускладнення політичної ситуації в Україні (*«змарнів», «пожовк», «не має зовсім того бадьорого вигляду»*).

Інакше твориться лаконічний портрет М. Вінграновського в щоденнику В. Симоненка. Автор наголошує лише на одній якості свого сучасника, що він трибун, все інше стосується потужної енергії його слова, що у підтексті засвідчує величину постаті: *«Микола, безперечно, трибун. Слова у його поезіях репаються від пристрасті і думок. Поруч з ним глибинієш душею»* [Симоненко 2010:543].

Майстром лаконічного портрету зарекомендував себе У. Самчук. Змальовуючи портрет професора Кубійовича, автор спогадів кількома штрихами відтворює важливі деталі його зовнішності. Теж саме він робить, коли творить лаконічний портрет заступника Кубійовича: *«... сам, невисокого росту, з ознакою лисини, спокійний і зосереджений професор»* [Самчук 2007:31]; *«Його високий, з чіткими рисами обличчя, чорнявий, з нотатником у руках, заступник»* [Самчук 2007:31]. Для У. Самчука в портретних характеристиках важливими виявилися зріст обох персонажів, ознаки лисини у першого і чорнявість у другого. Керівник є спокійним і зосередженим, а заступник запопадливим, тримаючи наготові блокнот для записів.

Лаконічний портрет реальної особистості є досить поширеним у мемуарах не лише українських, а й зарубіжних авторів. Наприклад, всього лише одним реченням творить портрети композитора М. Тарівердієва та музиканта М. Растроповича А. Вознесенський: *«Блискучий Мікаел Тарівердієв, для нас Міка, світський лев, засмаглий красень, якого навіть*

сьогодні звать сексуальним символом, був кумиром інтелігентної Москви доби 60-х» [Вознесенский 1998:163]; *«Його (Растроповича. – А.Г.) профіль схожий на профіль віолончелі – той же круглий лоб, носик, овал підборіддя»* [Вознесенський 1998:170]. В обох прикладах автор наголошує на кількох складових портретної характеристики, що стосуються зовнішності, але особливого шарму портрету М. Растроповича додає вишукане порівняння з віолончеллю.

Кілька мемуаристів залишили лаконічний портрет відомого поета Володимира Підпалого. Тут також кожен із них виділяє окремі деталі його зовнішності. Частково вони збігаються у різних авторів, але є й помічені деталі портрету, на які інші не звернули увагу. Однак із розрізнених портретних характеристик окремих авторів у цілому вимальовується розгорнутий портрет героя.

Розглянемо докладніше ситуацію з портретом В. Підпалого. Так, Н. Висоцька наголошує: *«Цей білявий хлопець відразу привертав увагу гарною вимовою, злегка гаркавою, але природною»* [Пішов 2011:54]; М. Гайдаш відзначає: *«Із Володею я зустрівся в першому класі. Він був білобрисий і маленького зросту»* [Пішов 2011:56]; *«Маленького зросту Володя був аж до десятого класу, це його дуже турбувало»* [Пішов 2011:57]. С. Бабій згадує: *«...Мене приймає в теплому кабінеті редактор – прокурени вуса, жовті від палених цигарок пальці правої руки, майже мій ровесник, невисокого зросту, з вигляду – добра людина»* [Пішов 2011:21]. В. Гудзенко наводить такі деталі портрету: *«...Білочубий юнак середнього зросту в напрасованій білій сорочці й матроському кльоші виходив на сцену актового залу. Вірші читав картавлячи, неголосно, надто наспівано»* [Пішов 2011:86]. В. Дарді *«найбільше запам'яталася ... Володина усмішка – завжди м'яко іронічна, доброзичливо прихильна. Може саме ця усмішка завжди викликала до Володі особливу симпатію»* [Пішов 2011:104]. Очі В.Житника *«бачать його живим енергійним, з*

доброю, щирою усмішкою, з русим, сонячно-золотистим чубом, від якого неначе світлішало довкола» [Пішов 2011:114]. М. Сом писав: «Він був незагодований, вельми худорлявий, бо змалечку виростав сиротою – у вічних злиднях, у щоденній боротьбі за виживання» [Пішов 2011:362]. Л. Горлач згадував: «Аж побілілий на лиці, він курих одну за одною сигарети, вони шипіли в залитій водою попільниці в тоді привітному “Енеї”, що був своєрідним клубом вільних людей, і тремтячим голосом переповідав про всі видавничі неподобства...» [Пішов 2011:74]. Кілька виразних деталей до портрету додає І. Віденко: «Зі мною тепло вітається світловолосий, усміхнений юнак, студент університету, старшокурсник. У білій сорочці й новому темному костюмі» [Пішов 2011:105]. Зрозуміло, що кожен із зазначених авторів подає власне суб’єктивне бачення постаті В. Підпалого, але оскільки всі вони говорять про одну й ту ж реальну людину, їхнє бачення його портрета частково збігається, у чомусь розходиться, однак у цілому вимальовується об’єктивний портрет поета.

Зрідка в мемуарних творах трапляється лаконічний автопортрет. Прикладом цьому є щоденників запис В. Гомбровича: «Я ходив під дощем у капелюсі, насунутому на лоба, з припіднятим коміром пальта, сховавши руки в кишені» [Гомбрович 1999:126]. Тут всього кілька штрихів, які окреслюють вбрання автора і позу (руки в кишенях).

У біографічних творах лаконічний портрет має свою специфіку. Він може бути концентрованим, як це найчастіше трапляється в мемуарних творах, особливо в такому їх жанрі як щоденник і деконцентрованим. У такому разі лаконічні портрети героя без зайвої деталізації, розгортаючись у часовій динаміці, ніби доповнюють один одного, створюючи його повнокровний об’ємний портрет. Простежимо це на прикладі роману Вас. Шевчука «Страсті за Миколаєм: Микола Лисенко».

Біографічний роман Вас. Шевчука містить розгорнутий портрет головного героя композитора Миколи Лисенка, який також є

деконцентрованим у тексті й складається з низки лаконічних портретів. Автор, спираючись на документальні факти, змальовує героя твору як свідомого українського патріота, який навіть у вбранні намагався продовжувати давні народні традиції і звичаї, але не цурався й новітньої європейської моди. Уже один із перших портретних описів Миколи Лисенка засвідчує, що навіть у одязі в селі він прагнув слідувати старожитнім звичаям. Так, відправляючись разом з товаришем і родичем Михайлом Старицьким на вечорниці, вони одягають звичайне селянське вбрання: *«Одягнені були, звичайно ж, у простий, народний одяг, чим здивували вельми двірню, яка у них служила, як і раніше»* [Шевчук 2007:70]. Однак після повернення з навчання в Німеччині в портретній характеристиці Миколи Лисенка відбуваються певні зміни. Вас. Шевчук наголошує, що обличчя Миколи Лисенка прикрасила борода, яку в другій половині XIX ст. в Україні чоловіки не носили: *«... Мав борідку, що для киян було незвично й дивно»* [Шевчук 2007:130]. Саме на бороду звернув увагу майбутній тесть Миколи Лисенка О'Коннор: *«Його зустрів пан О'Коннор. Зрадів, обняв і тричі поцілував.*

– Змужнів, мужнів! – поплескував його по спині. – Ще й борода!.. У Лейпцизі тепер у моді борода?»

Та як сказати... – м'явся, шукаючи очима Ольгу» [Шевчук 2007:133]. На початку своєї трудової біографії головний герой роману Вас. Шевчука *«... одягався останні роки виключно по-європейському і був гранично ввічливий із будь-яким чиновником»* [Шевчук 2007:190]. Коли Ольга втратила дитину, то Микола Лисенко *«прийшов до Ольги тільки на другий день. Коли йому дозволило жіноцтво дому. Й перше, що він побачив, – очі. Такі великі й такі сумні, що в нього стислося серце. А потім із напівпідлоги кімнати з'явилося її лице, змарніле, якесь чуже...*

Сів на стілець і взяв легенько, ніби могла зламатись, її тендітну руку, що біліла лілеєю на укривалі.

Тим часом очі Ольги наповнились ущерть сльозами, й той біль став скочуватися по скронях» [Шевчук 2007:159]. Змальовуючи очима головного героя портрет Ольги в непростий момент її життя, автор ніби вивертає назовні те, що діялося в душі Лисенка, показуючи весь трагізм цього етапу його життя, що врешті решт пізніше призвів до розриву з дружиною.

Після невдалого шлюбу з Ольгою О'Коннор, душевні муки і незгоди відбилися на обличчі Миколи Лисенка. Знайомство ж з Ольгою Лепською, яка пізніше стане його громадянською дружиною, змусило героя ретельніше ставитися до своєї зовнішності. Вас. Шевчук у цьому зв'язку відтворює своєрідний автопортрет Лисенка, примушуючи того вдивлятися в дзеркало: *«Після бурхливих оплесків і криків “браво!” шукав даремно Ольгу й прийшов у дім Подольських як чорна хмара. Лаяв себе за це, вдивляючись у вид свій у свічаді, сиріч у дзеркалі, де вже були і зморшки, і сивина» [Шевчук 2007:249].* Оці портретні деталі (зморшки й сивина) постійно хвилювали Лисенка. Автор роману примушує того не раз роздумувати над різницею у віці між ним і Ольгою Липською, відтворюючи при цьому виразні портретні деталі, які відображали не лише зовнішність, а й внутрішній світ героя: *«Вона була така розкішна і молода, що серце завмирало при кожній з'яві. Іноді вкрадався й острах. Старість до нього йде, вже навіть біжить бігом... За десять років стане справжнім дідом, немічним та вередливим, як всі старі, а їй на той час виповниться сорок один» [Шевчук 2007:383].*

Портретна характеристика Ольги Лепської в романі Вас. Шевчука подається через сприйняття головного героя: *«Граючи, відчув чийсь пильний погляд. Чи інше щось його примусило зиркнути вбік, де біля фортепіано стояла гарна висока дівчина, яка ловила очима найменший рух на клавірах його “свідомих” пальців. Коли він грав, вони самі, без нього, вихоплювали потрібні звуки...*

Згодом він знову глянув на ту слухачку й завважив, що у неї великі очі й русяве в'юнке волосся» [Шевчук 2007:245]. Помітивши, що дівчина натхненно слухала його музику, Микола Лисенко наважився дізнатися, хто вона є: «Скажіть, будь ласка, – мовив до пані Лизогубової, що ждала на подяку за комплімент, – як звати ту русяву панну, що цілий відділ вистояла біля фортепіано?» [Шевчук 2007:246]. Дізнавшись, що дівчину звати Ольга, він став непомітно спостерігати за нею. Автор послідовно розгортає кілька лаконічних портретів Ольги Липської: «Стоїть на тому місці й пливе на хвилях музики» [Шевчук 2007:247]; «Він все терпляче слухав, вклонявся, тепло дякував, а сам тихенько стежив за дівчиною, що впала в око. Мовчки стоїть собі біля вікна, відтиснута туди поважними жінками та чоловіками, й не зводить з нього погляду. А погляд той аж сяє, аж променить» [Шевчук 2007:247]; «Сказала щось, від чого та зашарілася, взяла за руку, немов малу, і повела крізь поріділу публіку» [Шевчук 2007:247].

Уже з першого побачення Вас. Шевчук відтворює привабливий, хоча й лаконічний, портрет Ольги: «І справді, першою його в дворі зустріла якраз вона. Рожева від морозу, струнка, у німбі з хутра» [Шевчук 2007:250]; «Я ждатиму, – шепнув, цілючи її холодну руку» [Шевчук 2007:251]; «Вона сяйнула синіми, як небеса, очима й відповіла не без лукавства в голосі» [Шевчук 2007:253]. Побравшись, Ольга виявилася люблячою дружиною. Про це свідчить жест, що його відтворює письменник: «Дружина встала і підійшла до нього. Поклавши йому на плечі руки, поцілувала в голову» [Шевчук 2007:385]. Рання передчасна смерть Ольги надзвичайно вразила Миколу Лисенка. Вас. Шевчук моделює ситуацію прощання при їхній останній зустрічі, наголошуючи на такій портретній деталі як усмішка: «Вона пішла, всміхнувшись через плече. Та усмішка стояла довго йому в очах» [Шевчук 2007:546].

Таким чином, у документальному творі лаконічний портрет є складовою ескізного опису зовнішності реальної історичної особистості, тому що на короткому текстовому просторі лише за рахунок стислого вираження думки не має можливості для створення повноцінного портрету. Проте і в такому випадку проглядається певна, хоча й редукована типізація та індивідуалізація героя через розкриття окремих деталей зовнішності (обличчя, вбрання, пози, жестів, погляду), манери поведінки, динаміки мовлення, етнічної та соціальної приналежності, статі тощо. Автор мемуарного твору через відтворення кількох штрихів, що характеризують зовнішність героя, прагне створити його лаконічний портрет, який часом може нести й елементи психологічної характеристики. Досить рідко трапляються вторинні лаконічні портрети, у такому випадку автор спирається на мемуари інших письменників. У тому випадку, коли кілька мемуаристів залишили лаконічні портрети однієї історичної особи, то із розрізнених портретних характеристик окремих авторів у цілому вимальовується розгорнутий портрет героя.

У біографічних творах лаконічний портрет має власну своєрідність. Він може бути концентрованим, як це найчастіше трапляється в мемуарних творах, особливо в щоденниках і деконцентрованим. У такому разі лаконічні портрети героя без зайвої деталізації, розгортаючись у часовій динаміці, ніби доповнюють один одного, творячи його повнокровний об'ємний портрет.

БІБЛІОГРАФІЯ

Вознесенский 1998 – Вознесенський Андрей. На виртуальном ветру / Андрей Вознесенський. – М. : Вагриус, 1998. – 478 с.

Гончар 2008 – Гончар О.Т. Щоденники: У 3-х т.: Т. 2 (1968 – 1983) – 2-ге вид, випр. / Олесь Гончар. – К. : Веселка, 2008. – 706 с.

Гомбрович 1999 – Гомбрович Вітольд. Щоденник. У 3-х т. Т.1 1953 – 1956 / Пер. з польськ. Р. Харчук. – К. : Основи, 1999. – 414 с.

Дзюба 2013 – Дзюба І. М. Не окремо взяте життя / Іван Дзюба; післямова Миколи Жулинського. – К. : Либідь, 2013. – 760 с.; іл.

Лаконічний 2015 – Лаконічний [Електронний ресурс] // Режим доступу 29.01.2015

Любченко 2005 – Любченко А. П. Вертеп (повість). Оповідання. Щоденник / Упоряд., авт. післямов. В. А. Любченко; авт. передм., комент., приміт. І. Л. Михайлин. – Харків : Основа, 2005. – 464 с.

Пішов 2011 – Пішов у дорогу – за ластівками: Спогади про Володимира Підпалого / упоряд. : Ніла Підпала, Олег Рарицький; передм. Олега Рарицького; прим. Ніли Підпалої. – Кам'янець-Подільський : ПП «Медобори-2006», 2011. – 496 с.

Самчук 2007 – Самчук У. О. На білому коні. На коні вороному. Спомини і враження: У двох частинах / У. О. Самчук. – Острог-Луцьк : Вид-во НаУОА, ПВД “Твердиня”, 2007. – 424 с.

Симоненко 2010 – Симоненко В. Вибрані твори / Упоряд. Анатолій Ткаченко, Дана Ткаченко / В. Симоненко. – К.: Смолоскип, 2010. – 852 с.

Чикаленко 2011 – Чикаленко Євген. Щоденник (1918 – 1919) / Євген Чикаленко. – К.: Темпора, 2011. – 424 с.

Шевчук 2007 – Шевчук В. А. Страсті за Миколаєм: Микола Лисенко: роман / В. А. Шевчук / Передм. В. Кирейка. – К. – Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2007. – 608 с.